

УЧАСТЬ СВІТОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВ'ЯЗАННІ КРИМСЬКО-ТАТАРСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ В УРСР ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-х – 80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Метою статті є розгляд проблеми кримсько-татарського національного руху на Півдні України другої половини 60-х – 80-х років ХХ століття у світлі участі в її розв'язанні окремих міжнародних організацій, іноземних ЗМІ та світової громадськості в цілому, аналіз історичних подій, пов'язаних із зазначеною проблемою, за межами СРСР розглядаючи їх як невід'ємну вагому складову національного руху кримських татар.

Ключові слова: національний рух, Крим, татари, міжнародні організації.

Целью статьи является рассмотрение проблемы крымско-татарского национального движения на Юге Украины второй половины 60-х – 80-х годов ХХ века в свете участия в ее решении отдельных международных организаций, иностранных СМИ и мировой общественности в целом, анализ исторических событий, связанных с указанной проблемой, за пределами СССР рассматривая их как неотъемлемую весомую составляющую национального движения крымских татар.

Ключевые слова: национальное движение, Крым, татары, международные организации.

The purpose of the article is consideration of problem of national motion of Crimean Tatars on South of Ukraine of the second half of 60-80th years of the ХХ century on an example of participating of separate international organizations, foreign mass and world public medias on the whole in its decision. And also by the purpose of the article is analysis of historical events related to the indicated problem outside the USSR examining them as an inalienable ponderable constituent of national motion of Crimean Tatars.

Key words: national motion, Crimea, Tatars, international organizations.

Різним аспектам історії опозиційного руху в УРСР та СРСР в цілому сьогодні присвячена значна кількість наукових праць, в яких подано ґрунтовний аналіз демографічної, професійної, національної і територіальної структури руху опору радянському режимові та розкривається в повній логічній послідовності історична картина такого феноменального явища в радянській історії, як опозиційний рух. На особливу увагу заслуговують праці А. Русначенко, Ю. Котляра, Г. Касьянова, Ю. Курносова, Ю. Данилюка, О. Бажана, Б. Кравченко, Ю. Зінченко та ін.

Опозиційний рух етнічних меншин в УРСР становив собою відносно окремий напрям руху

опору радянському режимові за відновлення своїх національних прав, відродження національної культури й одночасно його необхідно розглядати як невід'ємну складову частину опозиційного руху в Україні середини 50-х – 80-х років ХХ ст. з огляду на тісний взаємозв'язок із загальноукраїнським рухом та внесок у розвиток тих подій, які привели до незалежності України.

Метою статті є розгляд проблеми кримсько-татарського національного руху на Півдні України другої половини 60-х – 80-х років ХХ століття у світлі участі в її розв'язанні окремих міжнародних організацій, іноземних ЗМІ та світової громадськості в цілому, аналіз

історичних подій, пов'язаних із зазначеною проблемою, за межами СРСР розглядаючи їх як невід'ємну вагому складову національного руху кримських татар.

18 травня 1944 року кримські татари зазнали насильницької тотальної депортації з Криму в задалегідь визначені райони Радянського Союзу, яку провадив сталінський режим щодо багатьох народів СРСР у 40-х рр. XX ст. Зручним приводом послугувала Велика Вітчизняна війна – кримських татар звинуватили у підсобництві гітлерівським окупантам і зраді СРСР. Переселяли в першу чергу до середньоазійських радянських республік, насамперед до Узбецької РСР, на території якої у 1956 році було створено Татарську АРСР та шостим пунктом Постанови ЦК КПСС цього ж року «Про відновлення національної автономії калмицького, карачаївського, балкарського, чеченського та інгуського народів» закріплено право кримських татар селитися на території новоствореної Татарської АРСР.

На території Української РСР кримські татари до депортації розселялися на території Запорізької, Миколаївської, Одеської та, насамперед, Херсонської областей. Деяким депортованим пощастило опинитися на території зазначених областей, хоча в Постановах ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР II пол. 40-х років визнавалося недоцільним розселення депортованих кримських татар, а також німців, греків, болгар, вірменів на території південних областей. У зв'язку з цим обласним, міським, районним виконкомом заборонялося приймати колишніх спецпоселенців. А тих, хто влаштувався у зазначених областях до прийняття вищезгаданої постанови, рекомендувалося вислати до інших регіонів України [1, с. 67] – насамперед до Східної України.

Отже, на початку 50-х років на Півдні України склалася досить складна етнополітична ситуація, яка в свою чергу привела, поряд із зміцненням українського національного руху, до активізації боротьби за реальне визнання прав етнопонаціональних меншин УРСР – у даному випадку до кримсько-татарського національного руху у 50-х – 60-х роках.

Можна припустити, що національний рух кримських татар за повернення на батьківщину й відновлення національно-територіальної автономії розпочався відразу ж після 18 травня 1944 р. – фатального дня їхнього виселення. Були тоді окремі факти опору виселенню й розстріли людей, що чинили опір депортації, на місці, а потім втечі з місць поселення; деякі люди ще в ті роки писали листа керівництву країни з осудом депортації всього народу й за це були репресовані.

Але вірніше вважати початком цього руху середину 50-х років, тому що в обстановці найжорстокішого сталінського режиму, масової загибелі людей від голоду, хвороб і непосильної праці в місцях спецпоселень у перше десятиліття після депортації ніяких можливостей для якогось небудь організованого політичного руху не було.

Ці можливості, хоча й вкрай обмежені, з'явилися лише після осуду на XX з'їзді КПРС у лютому 1956 р. частини злочинних діянь сталінського режиму, у тому числі практики депортації цілих народів зі своїх територій, і після прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 квітня 1956 р., в якому говорилося про звільнення кримських татар з-під гласного адміністративного нагляду органів МВС, але обумовлювалося, що вони не мають права повертатися в місця, звідки були виселені.

Відтоді кримські татари з наростаючою інтенсивністю починають надсилати до вищих державних інстанцій колективні та індивідуальні листи й звернення із клопотанням про відновлення справедливості відносно свого народу.

З другої половини 60-х років кримські татари всі частіше почали повсюдно проводити багатолюдні мітинги й демонстрації, особливо в день депортації, за повернення на історичну батьківщину. Мітинги зазвичай закінчувалися масовим побиттям й арештами активістів. У червні 1969 р. групою кримських татар на одній із центральних площ Москви була проведена, демонстрація присвячена відкриттю наради лідерів комуністичних партій, де основним гаслом була вимога негайного звільнення відомого правозахисника, що виступав на захист кримських татар, генерала Петра Григоренка. Їм вдалося протриматися на площі всього 6 хвилин [2, с. 85]. Демонстранти були побиті й заарештовані співробітниками держбезпеки й міліції. Але й за цей час вони встигли розкидати десятки листівок з викладенням проблеми кримських татар й інформацією про П. Григоренка, а, головне, присутні на демонстрації численні закордонні кореспонденти одержали привід дати своїм виданням і радіостанціям ще раз матеріал про кримсько-татарське питання.

Починаючи з 1968 року, кримські татари почали звертатися до міжнародних організацій, до глав урядів і до світової громадськості. Тут слід зазначити особливу роль в українського правозахисника мешканця Москви, що став пізніше всесвітньо відомим, генерала Петра Григоренка. Висланий з СРСР й перебуваючи в США, він до останніх днів життя від себе особисто й очолюваної їм Української Гельсінської групи продовжував звертатися до президента США й до міжнародних організацій із закликами сприяти звільненню кримсько-татарських політ'язнів. Свої численні листи до ООН кримські татари завершують проханням надіслати до Криму комісію для перевірки фактів порушення прав кримських татар. Сьогодні можна констатувати той факт, що не тільки в Комітеті з прав людини, але й в інших комісіях при ООН неодноразово порушували питання про становище кримських татар у СРСР. У 1980-х роках кримсько-татарське питання порушувалося не тільки в ООН, але й на міжнародних конференціях глав урядів. Наприклад, у травні 1985 року на

конференції 35 держав, що підписали Заключний акт у Гельсінкі, в Оттаві, делегат США Річард Шифтер говорив про утиски на кримських татар у СРСР [3, с. 72].

Документи, як правило, активістами кримсько-отатарського руху переправлялися на Захід через московських дисидентів і закордонних кореспондентів у Москві, а потім знову «поверталися» до СРСР через потужні передавачі радіостанції «Воля», «Німецька хвиля», «Бі-Бі-Сі», «Голос Америки», «Радіо Канади» й ін., транслюючи різними мовами на всю територію країни. Це був, мабуть, найбільш чутливий удар по режиму, який щорічно витрачав величезні кошти на пропаганду як усередині країни, так і за рубежем, для створення свого привабливого образу.

У 1960 році у Стамбулі починає видаватися журнал «Эмель» («Прагнення») з проблем кримських татар (на початку 90-х років його редакція перебуває в Анкарі) [4, с. 69].

Перші процеси над активістами національного руху обвинувачень в антирадянській агітації й пропаганді, розпочалися в 1961 р., щодо але оскільки вони незабаром почали привертати пильну увагу Заходу, то влада найчастіше судила активістів за надуманими і сфабрикованими звинуваченнями. Процеси над учасниками національного руху різко почастишали після введення до кримінальних кодексів республік СРСР у червні 1966 року нових статей, що передбачали покарання за «наклеп на радянський лад», під які легко можна було підвести будь-які документи кримських татар із критикою національної політики держави, і за «участь у масових безладдях», якимись можна було кваліфікувати ніколи, що дозволяють не мітинги, і демонстрації кримських татар. Звичайно, арешти визначних активістів завдавали відчутної шкоди національному рухові, викликали іноді тимчасовий спад активності, але через якийсь час рух поновлювався.

У вересні 1967 р. після багатотисячних народних демонстрацій у Ташкенті були опубліковані постанови й Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про громадян татарської національності, що проживали в Криму», де серед іншої класичної демагогії щодо прав, якими володіють «татари, що раніше проживали в Криму», у місцях, куди вони були вислані, говорилося й про право кримських татар відтепер проживати на всій території Радянського Союзу. У результаті прийняття цих актів сотні кримсько-татарських родин почали виїжджати до Криму. Однак влада Криму, яка одержала відповідні «роз'яснення» про те, що указ опублікований винятково з метою нейтралізації «імперіалістичної пропаганди» і що право проживати на всій території країни зовсім не означає право переселятися до Криму, почала вживати енергійних заходів щодо виселення кримських татар, які повертаються, назад. Лише протягом одного 1968 р. було насильно або під жорстоким

тиском виселено понад 10 тисяч кримських татар, що повернулися. Протягом 1967-1987 років більше 300 кримських татар були засуджені судами Криму за обвинуваченням у порушенні правил паспортного режиму [5, с. 131]. Тих же, хто підписував звертання до громадськості із приводу сваволі влади, кидали до в'язниці за обвинуваченням у наклепі на радянський лад і національну політику держави.

Мустафа Абдулджеміль Джемілев – відомий діяч кримсько-татарського національного руху, у своїй «Білій книзі» писав: «Великим недоліком нашої боротьби є те, що ми не можемо інформувати й залучати світову громадськість і демократичні сили до нашого руху. Але не будемо втрачати надію. Досягнемо й цих вершин» [6]. І, як побачимо далі, Джемілеву, котрий «уособлює» в цілому кримсько-татарський національний рух у СРСР, досягнути цих «вершин» вдалося.

У 1970 році було засновано Московський Комітет з прав людини (з 1971 р. асоційований з Міжнародною лігою з прав людини в Нью-Йорку й Міжнародному інституті з прав людини в Страсбурзі), що починає надавати підтримку національному руху кримських татар. 12 квітня 1972 р., від імені Комітету з прав людини, О.Д. Сахаров, А.Н. Твердохлебов, В.Н. Чалідзе, І.Р. Шафаревич надіслали заяву Президії Верховної Ради СРСР із закликом сприяти відновленню прав кримсько-татарського й інших депортованих народів [7], і хоча на той час цей документ не був першим, надісланим вищому партійному керівництву СРСР, слід констатувати, що він викликав значний резонанс у радянських республіках, про що свідчать численні акції-протести кримських татар по всьому СРСР, значними серед яких були: 7-8 травня 1972 р. у Маргилані відбулися збори представників кримсько-татарського народу з Узбекистану, Таджикистану, Краснодарського краю, Закавказзя, України й Криму. Було складено «Лист-звернення кримсько-татарського народу у зв'язку з 50-річчям утворення СРСР», в якому відзначалося, що протягом 28 років кримсько-татарський народ поставлений у принизливі умови національної нерівноправності [8, с. 74]; 18 травня 1972 р. у Бекабаді вночі були вивішені чорні полотнища з написами «18 травня – день виселення кримських татар з їхньої батьківщини». За підозрою у причетності до цієї акції були зроблені обшуки в активістів кримсько-татарського руху, в тому числі у Джемілева – одного з найстаріших учасників руху, що був виключений із КППС і засуджений Ташкентським обласним судом (28 листопада 1972 р., за ст. 191-4 КК Уз-СССР) до 3 років позбавлення свободи [9, с. 131].

Початок 70-х років ознаменувався низкою акцій у США, які вкотре привернули увагу світової громадськості до кримсько-татарської проблеми у СРСР, особливо у Криму. У квітні 1973 р. у Нью-Йорку в будинку ООН відбулися мітинги, демонстрації кримських татар і

радянських емігрантів інших національностей з вимогою звільнення Решата Джемілева і Петра Григоренка. У травні 1974 р. перед 30-ю річницею депортації кримських татар на знак солідарності з ними у Нью-Йорку Еммануїл Штейн, Фікрет Юртер і Мубейн Алтан-Бату оголосили п'ятиденне голодування, яке перетворилося на політичну демонстрацію перед будинком ООН. Поруч із голодуючими стояли кримські татари з плакатами, роздавали перехожим листівки [10].

Результатом проведених акцій було заснування 1 вересня 1973 р. у Москві «Групи-73», з метою вивчення проблем допомоги в'язням совісті й політв'язням (у 1974 р. асоційована з Міжнародною Федерацією з прав людини у Парижі). З цього часу активісти «Групи-73» почали надавати допомогу кримсько-татарським політв'язням. Усе це разом із зверненням 27 червня 1975 р. О.Д. Сахарова «На захист Мустафи Джемілева» до Генерального секретаря ООН Курта Вальдхайма, Міжнародної Амністії, лідерів мусульманських народів, міжнародної громадськості [11, с. 140], звернення Петра й Зінаїди Григоренко до світової громадськості із закликом виступити на захист Мустафи Джемілева, на яке відгукнулися Генріх Біль, Карл Амери, Раймон Арон, П'єр Еммануель, Богдан Кордюк й інші діячі, значно вплинуло на підписання тридцяти п'яти державами заключного акту у Гельсінкі. Крім цього, 29 листопада 1975 р. у Нью-Йорку був створений Комітет із захисту М. Джемілева.

11 червня 1976 року відбувся мітинг, організований Національним центром кримських татар у Нью-Йорку, із протестом проти розправ над кримськими татарами [12]. У відповідь у СРСР протягом літа-осені 1976 року розпочинаються численні судові процеси в Криму, які санкціонують виселення кримських татар. 15 липня 1976 року Національним Центром кримських татар у США (Нью-Йорк) утворений фонд «Крим», що ставить перед собою завдання «поширювати інформацію про становище кримських татар й інших релігійно-етнічних груп населення Криму, оприлюднювати факти політичних й адміністративних репресій проти учасників кримського національного руху, сприяти збереженню й розвитку матеріальної й духовної культури Криму». В основу Фонду покладені добровільні пожертвування Фікрета Юртера, Ібраїма Алтана, Мубейїна Алтана-Бату, Андрія Григоренка, Йє-Ченг, Маріо Константинідис, Анастасії Андроупуло, Анатолія Левитина-Краснова, Павла Литвинова, Мемета Севдира й інших осіб.

У 1983 році 30 листопада, у Ташкенті, був заарештований вшосте активіст національного руху кримських татар і правозахисного руху в Радянському Союзі Мустафа Джемілев. І хоча із запізненням, 29 липня 1987 року відбувається значна за своїм розмахом демонстрація кримських татар у Нью-Йорку перед будинком ООН, яка була підтримана представниками інших національностей – емігрантів з СРСР. Як вона пройшла, можна довідатися зі слів співробітника нью-йоркської радіостанції «Воля» Айше

Сейтмуратової [13]. «Демонстранти несли плакати з написами: «Волю Мустафі Джемілеву», «Волю Юрію Османову, Синаверу Кадірову, Решату Аблаєву», «Поверніть кримських татар на Батьківщину – у Крим» й інших. Демонстрантами були роздані сотні листівок і брошур англійською мовою – про Мустафу Джемілева і Юрія Османова. Учасники демонстрації надіслали листи й телеграми Дубиніну, послу СРСР у Вашингтоні, із проханням сприяти звільненню Джемілева. Кампанія на захист Мустафи Джемілева і Юрія Османова посилюється. До Москви з Вашингтона радянському послу надсилають телеграми й листи конгресмени й сенатори, депутати парламентів і правозахисні організації, учені й студенти, і навіть діти. Усі в один голос просять звільнити Мустафу Джемілева й тим самим урятувати йому життя.

На захист М. Джемілева, хоча і пасивно, став і турецький меджліс. Турецькі ЗМІ широко висвітлювали кампанію на захист Мустафи Джемілева. Наприклад, у газеті «Терджиман» резонанс викликав лист 11-річної школярки на ім'я генерального секретаря ЦК КПРС Горбачова [14, с. 147]. У грудні газета «Терджиман» надрукувала виступ депутата Мурата Сокменогли, котрий зажадав відповідей на наступні питання: «Що зроблено турецьким урядом на захист Мустафи Джемілева? І якщо Джемілева засудять, чи заявить протест турецький уряд?» До кампанії на захист Мустафи Джемілева долучилися й учені Туреччини. Підключилися до цієї кампанії й студенти вузів Туреччини.

Окремо слід згадати рішучу та великосяжну діяльність Айше Сейтмуратової. Айше Сейтмуратова брала участь і виступала на Міжнародних ісламських конференціях у Лондоні (1980 р.), ЮНЕСКО в Парижі (1980 р.), Куала-Лумпуре (Малайзія, 1981 рік). У квітні 1980 року вона виступає в Сенаті США, двічі є присутньою на заходах у Білому домі, зустрічається із Президентом США Рональдом Рейганом [15]. Всюдисуца Айше зустрічалася також із президентом Туреччини Тургутом Озалом, сенаторами й конгресменами, депутатами парламентів Канади, Англії, Італії, Туреччини, Франції й інших країн світу. З усіма політиками вона обговорює проблеми Криму, кримсько-татарського народу, становлення демократії в Україні після виходу її зі складу СРСР. Брала участь у Гельсінській нараді щодо Заключного акту з дотримання прав людини, у Мадридській конференції 1980 року, у Віденській 1986 року. До Віденської конференції вона видала брошуру, присвячену боротьбі Мустафи Джемілева, що перебувало на той час у висновку в Магадані, де готувався сьомий за рахунком судовий процес над ним. Її звернення на захист Мустафи Джемілева було передано міністрам закордонних справ 35 держав-учасників конференції у Відні. Тільки після цієї конференції першим, за рішенням Михайла Горбачова, був звільнений Андрій Сахаров, другим – Мустафа Джемілев.

Айше Сейтмуратова брала участь у роботі таких відомих міжнародних організацій, як «Міжнародна амністія», «Міжнародна ліга з прав людини», «Американська гельсінська група», «Центр за демократію в СРСР» (Нью-Йорк), з 1986 року вона в 12 країнах організувала комітети на захист Мустафи Джемілева, активно боролася за звільнення з радянських катівень лідерів кримсько-татарського народу Юрія Османова, Решата Аблаєва, Синавера Кадірова й багатьох інших. Її статті «Нації на ешафоті», «Полум'я гніву» (про самоспалення в Криму кримського татарина Муси Мамута при спробі його виселення радянською міліцією), «Мусульмани в СРСР і на Заході», «Тюрки на Балканах» й інші включаються до збірників світових університетів, публікуються у світових виданнях. У 1990 році вона подає ідею й особисто фінансує видання журналу «Ватан» («Батьківщина») професором Рефиком Музафаровим у Криму, збирає гроші серед кримських татар Нью-Йорка на діяльність суспільства. Згодом за матеріалами журналу була складена й видана перша на півострові «Кримсько-татарська енциклопедія».

Повертаючись безпосередньо до кримсько-татарської проблеми в СРСР у 70-х роках, потрібно сказати, що вона не залишилася поза увагою американської асоціації психіатрів, до якої неодноразово потрапляли матеріали зловживань психіатрією стосовно політичних інакомислячих в СРСР, переданих радянськими дисидентами. У грудні 1971 року на основі таких документів американська асоціація психіатрів прийняла історичну резолюцію, з якою звернулася до Всесвітньої асоціації психіатрів та СРСР окремо. «Американська асоціація психіатрів виступає проти зловживань психіатрією для висновку людей тільки на основі їхнього політичного інакомислення, де б це не відбувалося» [16]. І хоча звернення з резолюцією не принесло істотних результатів, світова громадськість отримала повну картину політичних переслідувань у СРСР, що в цілому здійснило значний «просвітницький» вплив на суспільну свідомість у Союзі через радіостанції «Німецька хвиля», «Бі-Бі-Сі», «Голос Америки» та ін.

Кримсько-татарська проблема в СРСР, і на Півдні УРСР зокрема, не залишається осторонь і в західноєвропейській і американській літературі та ЗМІ.

У 1978 році англійською мовою в Каліфорнії, у Сполучених Штатах, виходить книга професора Алана Фішера «Кримські татари» [17]. Ця книга знайомить закордонного читача з історією, економікою, політичним устроєм, культурою Кримського ханства. Професор Фішер показує роль Криму у східноєвропейській політиці. Велике місце в книзі Алана Фішера відведено історії приєднання Криму до Росії. У своїй книзі «Кримські татари» цілий розділ Алан Фішер присвячує утворенню Кримської АРСР. А останній розділ книги Фішер присвятив виселенню кримських татар у 1944 році й

національному рухові кримсько-татарського народу за повернення на батьківщину, до Криму.

4 листопада 1977 року у багатьох іноземних ЗМІ публікується «документ номер 24» гельсінської групи під назвою «Дискримінація кримських татар триває».

У 1977 році в Нью-Йорку російською мовою вийшла книга «Кримські розповіді» Андрія Седих, редактора газети «Нове російське слово», що виходить у Нью-Йорку російською мовою з 1910 року [18].

У 1978 році в Нью-Йорку виходить книга Олександра Некрича «Покарані народи» російською й у перекладі англійською мовою. У книзі Олександра Некрича висвітлюється та ґрунтовно розкриваються внесок закордонних вчених у справу залучення уваги світової громадськості до національного руху кримських татар. У роботі над книгою автору допомагав норвезький журналіст й історик, доктор Нільс Мортен Угард. Підтримка видання рукопису була зроблена професорами Леонардом Шапіро й Пітером Реддаєєм (Лондонська школа економічних наук), професором Алеком Новим (університет Глазго), професором Лео Лабетом (Лондон), професором Едвардом Кінаном (Гарвардський університет), професором Робертом Такером (Прінстонський університет). Рукопис був також прочитаний професором Деннісом Огденом (Лондон) і Марно Корті (Мілан) [19]. Це одне зі свідств того, як люди науки – передові люди світової громадськості, сприяють ознайомленню читача з варварськими актами проти малих народів СРСР, що мали місце в період Другої світової війни. У книзі Некрича «Покарані народи» докладно говориться про сваволю й беззаконня відносно кримських татар сьогодні в Криму й в Узбекистані. Видання книги у перекладі англійською мовою свідчить про те, що боротьба кримсько-татарського народу визнається справедливою і також, яка має міжнародне значення.

У 1976 році у видавництві фонду Герцена виходить книга «Ташкентський процес» (присвячена «славновісному» суду над десятьма представниками кримсько-татарського народу в 1969 році) [20]. Треба сказати, що про цей процес добре було відомо на Заході. Наприклад, до Прокуратури СРСР надійшли листи закордонної правозахисної організації «Amnesty International» («Міжнародна амністія»).

Цікавим є лист на ім'я Голови Ради Міністрів СРСР А. Косигіна від члена цієї організації, громадянки Норвегії Соні Лехен, в якому вона просить звернути його увагу на справу арештованих у вересні 1968 року активістів кримсько-татарського національного руху й винести справедливий вирок: «Будучи членом організації «Міжнародна амністія» («Amnesty International»), яка не є політичною організацією і яка присвятила свою діяльність ідеям Загальної декларації прав людини, дозволю собі привернути увагу до справи Ролана Кадієва, Іззета Хаїрова, Світлани

Аметової й інших... Судячи з інформації, що надійшла до мене, важко сказати, що вони вчинили що-небудь злочинне, і тому я прошу, Ваша Світлість, переглянути їхню справу й спробувати зрозуміти їхнє бажання відтворити Кримську Татарську Республіку й повернути населення цієї республіки з місць поселення в Центральній Азії» [21]. Цілком очевидно, що проблема кримських татар на той час набула певного резонансу у світі, хоча немає підстав думати, що в цьому випадку листи іноземних кореспондентів істотно вплинули на остаточні вирoki.

У 1978 році в Нью-Йорку друкарським способом перевиданий перший номер самвидавничого журналу «Эмель» російською і турецькою мовами. У нинішньому році французькою мовою вийшла книга «Кримське ханство» професора Олександра Беннігсена. Якщо ж взяти газетні матеріали, то в одному тільки 1979 році проблемі кримсько-татарського народу був присвячений ряд статей, як, наприклад, у газетах «Штуттгартер Цайтунг» – стаття, присвячена 35-річчю виселення кримсько-татарського народу, стаття про Мусу Мамуте в американському журналі «Фридом» № 51 [22]. Газета «Нове російське слово», яка виходить у Нью-Йорку російською мовою на своїх сторінках часто друкує статті про кримських татар. Більшим досягненням варто вважати також те, що й у мусульманському світі друковані видання знайомлять мусульман Сходу й Африки із трагічною долею кримських татар – братів по вірі.

Так, у Пакистані, у Туреччині й у Саудівській Аравії був надрукований ряд статей про національну боротьбу кримсько-татарського народу за повернення на батьківщину до Криму.

Отже, проблема кримсько-татарського національного руху в СРСР та на Півдні УРСР зокрема отримала широкий резонанс серед світової громадськості, як бачимо, з першої половини 70-х років ХХ ст., перебувала в центрі уваги міжнародних ЗМІ та посідала вагоме місце в діяльності окремих інституцій, що в цілому відчутно вплинуло на практику політичних переслідувань у СРСР з боку радянських органів влади, діяльність національних та всесоюзних правозахисних організацій та зруйнувало «зовнішній спокій» радянської свідомості. На сьогодні підвищена увага до проблем корінних народів світу та захисту їхніх прав – переважно у стосунках з урядами країн, на території яких вони мешкають, та домінуючими групами відповідних суспільств – є сучасною тенденцією розвитку концептуальних уявлень та міжнародних стандартів у галузі прав людини. Зокрема,

підсилення цієї тенденції можна простежити на конкретних прикладах міжнародних правових документів та при розгляді проблеми в цілому і окремих її аспектів авторитетними міжнародними форумами. Яскраво ілюструють цю ситуацію результати діяльності найбільш масової міжнародної міжурядової організації (ООН) протягом останніх десятиріч.

У 1982 р. при Підкомісії щодо запобігання дискримінації і захисту меншин Комісії з прав людини ООН було створено Робочу групу щодо корінних народів, мандат якої, серед іншого, передбачав вироблення тексту Декларації прав корінних народів. Сесії Робочої групи, які проходить щорічно у Женеві, відбуваються за участю і з широким представництвом корінних народів. Починаючи з 1994 р., активну участь у сесіях Робочої групи щодо корінних народів бере представник меджлісу кримсько-татарського народу. Значною мірою діяльність Робочої групи базувалася на фундаментальному дослідженні «Вивчення проблеми дискримінації корінного населення», розпочатому, за дорученням держав-членів ООН, у 70-х роках, а завершеному спеціальним Доповідачем Жозе Мартінецом Кобо через 13 років, тобто у 1987 р. (Doc. E/CN/4/Sib/2/1986/7 & Addenda 1 to 4).

Одним із важливих результатів плідної праці Робочої групи протягом майже десяти років було завершення і узгодження тексту Проекту Декларації прав корінних народів, підготовленого таким чином для подальшого обговорення (Doc.E/CN/4/Sib.2/1993/26).

Такий перебіг подій можна вважати свідченням того, що у ставленні урядів та міжнародних міжурядових організацій до корінних народів та їхніх проблем, в даному випадку кримських татар, відбулися концептуальні зміни, обумовлені складним, тривалим рухом подій 70-80-х років у СРСР й УРСР зокрема, та в цілому кримсько-татарський національним рухом, – слід згадати, що саме кримські татари стали одними із засновників уперше створеної в СРСР у 1969 році ініціативної групи щодо захисту прав людини. У 70-80-х роках, унаслідок широкого викриття причин, ходу та наслідків тотального порушення національних прав, питання про кримських татар посіло помітне місце у діяльності Комітету з прав людини, асоційованого Міжнародною лігою прав людини у Нью-Йорку й Міжнародним інститутом людини у Страсбурзі, «Групи – 73», асоційованої Міжнародною організацією з прав людини у Парижі, а також Міжнародної амністії, Національного центру кримських татар у США і створеному при ньому фонді «Крим».

ЛІТЕРАТУРА

1. Зінченко Ю. Кримсько-татарська проблема: історія та сучасність // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 62-72.
2. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. – Вильнюс; Москва, 1992. – 352 с.

3. Крымско-татарское национальное и правозащитное движение: истоки, эволюция / Под ред. проф., д.и.н. В.Ю. Ганкевича / В.Ю. Ганкевич, Н.С. Скипа, Р.И. Хаяли и др. – Севастополь: Крымский государственный инженерно-педагогический университет; Издательство «Доля», 2004. – 320 с.
4. Там само.
5. Крымско-татарское национальное движение. – Т. 3. 1950-1980 годы. – М., 1996. – 329 с.
6. Литература советского самиздата. Хроника текущих событий. – Вып. 34. – 31 декабря 1974 // <http://antisoviet.narod.ru/#samizdat/>.
7. Там само.
8. Крымско-татарское национальное и правозащитное движение: истоки, эволюция.
9. Крымско-татарское национальное движение. – Т. 3.
10. Литература советского самиздата. Хроника текущих событий. – Вып. 34. – 31 декабря 1974.
11. Крымско-татарское национальное и правозащитное движение: истоки, эволюция.
12. Литература советского самиздата. Хроника текущих событий. – Вып. 41. – 3 августа 1976 // <http://antisoviet.narod.ru/#samizdat/>.
13. Голос крымских татар: В Крыму широко отметили 70-летие Айше Сейтмуратовой, освещавшей борьбу своих соотечественников против тоталитарного советского режима // <http://www.day.kiev.ua/177929/>.
14. Крымскотатарское национальное движение. – Т. 3.
15. Голос крымских татар: В Крыму широко отметили 70-летие Айше Сейтмуратовой, освещавшей борьбу своих соотечественников против тоталитарного советского режима
16. Документальные материалы. Международное Слушание Сахарова в Копенгагене // <http://antisoviet.narod.ru/#documentary/>.
17. Крымско-татарская проблема в СССР // <http://www.kirimtatar.com/Researches/emirova.html>.
18. Там само.
19. Там само.
20. Литература советского самиздата. Хроника текущих событий. – Вып. 41. – 3 августа 1976
21. Там само.
22. Крымско-татарская проблема в СССР.

Рецензенти: д.і.н., проф. Ю.В. Котляр;
к.і.н., доц. І.С. Міронова.

© Д.О. Шпак, 2009

Надійшла до редколегії 21.10.2009 р.